

Pomirenje i izgradnja povjerenja u Bosni i Hercegovini

Ispitivanje javnih stavova u četiri grada i regiona



Sarajevo, 2012.

Pomirenje i izgradnja povjerenja u Bosni i Hercegovini

Ispitivanje javnih stavova u četiri grada i regiona
– Banja Luka, Bugojno, Mostar i Sarajevo –



Sarajevo, 2012.

Pomirenje i izgradnja povjerenja u Bosni i Hercegovini

Pomirenje i izgradnja povjerenja u Bosni i Hercegovini

Ispitivanje javnih stavova u četiri grada i regiona: Banja Luka, Bugojno, Mostar i Sarajevo

Naslov originala:

Reconciliation and Trust Building in Bosnia-Herzegovina

A Survey of Popular Attitudes in Four Cities and Regions: Banja Luka, Bugojno, Mostar and Sarajevo

Autori:

George Wilkes, Univerzitet u Edinburgu;

Ana Kuburić, Univerzitet u Beogradu;

Gorazd Andrejč, Univerzitet u Exeteru;

Zorica Kuburić, Univerzitet u Novom Sadu;

Marko Antonio Brkić, Univerzitet „Hercegovina“;

Muhamed Jusić, islamski teolog, Bugojno;

Zlatiborka Popov Momčinović, Univerzitet u Istočnom Sarajevu.

Recenzenti:

Akademik prof. dr. Ivan Cvitković

Prof. dr Jolyon Mitchell

Prof. dr Milan Vukomanović

Dr Vahdet Alemić

Prevodilac: Sonja Đukić

Lektor i korektor: Mersiha Jusić

Dizajn korica: Marija i Marko Borović

Urednik: Zlatiborka Popov Momčinović

Izdavači:

CEIR – Centar za empirijska istraživanja religije u Bosni i Hercegovini, Sarajevo i

Project on Religion and Ethics in the Making of War and Peace, The University of Edinburgh

Za izdavača: Ratko Kuburić

Godina izdavanja: 2012.

Štampa: Štamparija Fojnica, Fojnica

Tiraž: 100 primjeraka

© Projekat Religija i etika u ratu i stvaranju mira Univerziteta u Edinburgu i Centra za empirijska istraživanja religije u Bosni i Hercegovini. Sva prava zadržana. Ovaj izvještaj može biti umnožavan u obrazovne svrhe samo ukoliko sadrži obavještenje o autorskim pravima.

Projekat Religija i etika u ratu i stvaranju mira je osmišljen u cilju promocije akademskih istraživanja o pitanjima koja iskrasavaju u konfliktnim i postkonfliktnim situacijama, naročito tamo gdje se sukob oslanja na religiju. Takođe, promoviše razmjenu između naučnih radnika koji rade na pitanjima etike u svom radu na izgradnji mira, humanitarnim poslovima, kao i vojnih lica zainteresovanih za izgradnju i očuvanje mira. Za više informacija, pogledati: <http://relwar.org>, www.ceir.co.rs

ISBN 978-9958-1981-5-1

Sadržaj

1. Sažetak	7
● Stavovi o pomirenju i izgradnji povjerenja u sva četiri regionalna	7
● Razlike povezane sa biografskom pozadinom ispitanika.....	7
2. Nacrt studije.....	9
3. Detaljniji zaključci studije o stavovima javnosti	11
Odgovori na nivou države	11
● Snažna podrška procesu izgradnje povjerenja	11
● Ciljevi procesa izgradnje povjerenja.....	11
● Ko treba da vodi takav proces? Gdje bi se on trebao odvijati?	13
Korelacije između odgovora u anketi i lične biografske pozadine ispitanika.....	14
● Javni stavovi o religiji utjecali su na stavove o pomirenju	15
● Utjecaj aktivnosti ispitanika u okviru vjerske zajednice na stavove o pomirenju.....	18
● Mjesto prebivališta ispitanika bilo je značajan faktor u razlikama u mišljenju o ulozi vjerskih lidera, političara i uloge prošlosti u pomirenju	20
● Etnička/nacionalna identifikacija	21
● Starosna dob	23
● Spol	24
● Obrazovanje	25
● Ratno iskustvo.....	26
4. Literatura.....	29

Pomirenje i izgradnja povjerenja u Bosni i Hercegovini

1. Sažetak

Podaci su dobiveni iz 616 popunjениh upitnika. Ispitanici su proporcionalno zastupljeni prema nacionalnom porijeklu u svakom od četiri regiona u Bosni i Hercegovini: Banja Luka, Bugojno, Mostar i Sarajevo.

Stavovi o pomirenju i izgradnji povjerenja u sva četiri regiona

A. Mir, izgradnja povjerenja i pomirenje su važni ciljevi: 88,2% ispitanika potvrdilo je da će proces izgradnje povjerenja i iskrenih odnosa biti važan za budućnost Bosne i Hercegovine.

B. Proces izgradnje povjerenja usmjeren na budućnost dobio je daleko veću podršku nego proces fokusiran na prošlost. Međutim, približno polovina ispitanika bila je uvjereni da je javno priznanje zločina iz prošlosti važno za uspostavljanje povjerenja javnosti prema političarima.

C. Pomirenje i izgradnja povjerenja su odgovornost širokog spektra društvenih grupa:

- Učitelji i obrazovne ustanove smatraju se najvažnijim za izgradnju povjerenja.
- Nenacionalisti i žene su u velikoj mjeri ocijenjeni kao važni na nivou države, ali ne i na lokalnom nivou.
- Vjerski lideri se smatraju važnim na lokalnom nivou, ali su mišljenja o njihovoj nacionalnoj važnosti oštro podijeljena. Važnost uključivanja ljudi iskreno predanih vjeri nije bilo sporno, ali ga je potvrdila samo polovina ispitanika.

Razlike povezane sa biografskom pozadinom ispitanika

A. Najupečatljivije razlike u stavu prema pomirenju nisu podijelile Hrvate, Bošnjake i Srbe među ispitanicima, niti ispitanike iz različitih gradova, podijelile su, pak, odgovore date od strane većinskog stanovništva od odgovora datih od strane ispitanika koji su u manjini u tim gradovima. U svim gradovima, pripadnici većinskog stanovništva su izrazili veće povjerenje u ishod procesa pomirenja podržanog od strane javnih ustanova i javnih ličnosti, nego pripadnici manjinskog stanovništva, kao i veći značaj uloge vjerskih zajednica i žena, u odnosu na ove kategorije ispitanika koji su bili pripadnici manjinskog stanovništva.

B. Što je veći nivo iskazane vjerske predanosti i aktivnosti ispitanika, veća je bila i vjerovatnoća da će iskazati i vjeru u vrijednost procesa pomirenja.

C. Ispitanici u četiri grada dali su prilično različite odgovore o važnosti političkog i vjerskog doprinosa u procesu pomirenja, kao i o važnosti ratnog nasljeđa u procesu pomirenja.

D. Iskustvo stečeno u toku rata utjecalo je na stavove o važnosti procesa pomirenja, ali ne i na odgovore na pitanja o načinu na koji bi se do njega trebalo doći. Vojnici i civilni su pripisali veći značaj procesu pomirenja u odnosu na one koji su bili izbjeglice ili one koji su svoju ulogu u toku rata označili kao „sve od navedenog“ ili „ništa od navedenog“.

Pomirenje i izgradnja povjerenja u Bosni i Hercegovini

2. Nacrt studije

Ispitivanje su u novembru 2011. godine proveli timovi u Sarajevu, Mostaru, Bugojnu i Banja Luci, koji su odabrani kao veći gradovi karakterističnih regiona Bosne i Hercegovine. Etičko opravdanje za sve aspekte nacrtu i načina provođenja istraživanja odobrio je za to zaduženi Komitet za etiku istraživanja na Univerzitetu u Edinburgu.

Istraživanje je urađeno na uzorku od 616 ispitanika koji su skoro ravnomjerno raspodijeljeni u okviru tri glavne etničke grupe, kao i u okviru starosnih grupa, prema spolu i lokalitetu. Stoga ovo istraživanje ne odražava u potpunosti stajališta stanovništva Bosne i Hercegovine u skladu sa proporcijama bošnjačkog, hrvatskog i srpskog stanovništva, koje su u protekloj deceniji procijenjene na 45–48%, 14,3–15% i 36–37,9%, respektivno. Kao što će se u nastavku vidjeti u okviru detaljne diskusije o značajnim regionalnim razmimoilaženjima unutar svake od tri glavne etničke grupe, istraživanje koje bi na osnovu odabranih uzoraka generaliziralo stavove shodno proporcijama u stanovništvu ne bi sa sigurnošću dalo precizniju sliku općeg mišljenja u BiH. Istraživački tim težio je što približnjem odnosu Bošnjaka, Hrvata i Srba na svakom od četiri lokaliteta, koliko je to bilo moguće, u cilju odslikavanja stavova manjinskog stanovništva, jednako kao i mišljenja većinskog. Broj Srba u Mostaru i Bugojnu, kao i Bošnjaka i Hrvata u Banja Luci, vrlo je mali. Srpski ispitanici su pronađeni u selima oko Mostara, kao i samom gradu. Dva ispitanika iz sela Petrićevac (vrlo blizu Banja Luke) bili su uključeni u ispitivanje u Banja Luci, iako je inače dovoljan broj bošnjačkih i hrvatskih ispitanika pronađen u samoj Banja Luci. Vrlo je mali broj Srba i dalje u Bugojnu, kao i u samom regionu Srednje Bosne u Federaciji Bosne i Hercegovine. Kako bi se dobila slika o mišljenju Srba u tom regionu, pronađe-

no je 38 ispitanika u gradovima koji se nalaze u njegovoj blizini.

Ispitanicima se prilazilo na javnim mjestima sa molbom da svojeručno na dobrovoljnoj osnovi popune pismeni upitnik, u verzijama na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku. Ispitanici nisu bili obavezni da odgovore na sva pitanja i ostali su anonimni. Dobili su mogućnost da se ne identificiraju ni sa jednom od tri službene etničke grupe (0,8% izabrao ovu opciju), ili da odaberu neku drugu nacionalnu pripadnost (1,7%).

Ovo istraživanje je osmišljeno tako da obuhvati pitanja o utjecaju ličnih okolnosti na stavove prema pomirenju i izgradnji povjerenja, obraćajući veću pažnju na niz faktora koji su u igri, nego što je to bio slučaj u prethodnim istraživanjima. Pitanja su se odnosila na širi spektar oblika i ciljeva tranzicijske pravde i pomirenja nego što se dosad pokušalo. Podaci iz istraživanja se stoga odnose na rasprave o tome da li proces izgradnje povjerenja treba da bude povezan sa političkim i vjerskim elitama, sa historijskim presudama uz izvinjenje aktuelnih lidera, sa pomirenjem, sa društvenom rekonstrukcijom ili pravdom.

Iako je proveden relativno mali broj ispitivanja javnih stavova o ovoj temi, postoje neke vrlo korisne studije koje imaju trajnu vrijednost. 2004. godine je objavljena vrlo važna studija koja ukazuje na opadanje nivoa povjerenja i međuetničke interakcije na tri lokaliteta, u toku, a posebno nakon završetka rata. Studiju je objavio Eric Stover i Harvey M. Weinstein (*Moj komšija, moj neprijatelj - pravda i zajednica u vremenu nakon masovnog zločina*, Cambridge University Press). Marta Valinas, Stephan Partmentier i Elmar Weitekamp objavili su „Obnova pravde“ u Bosni i Hercegovini, izveštaj zasnovan na ispitivanju stanovništva

(Luven, 2009), koji pokazuje određeni stepen razilaženja između tri glavne vjersko-etničke grupe. UNDP je objavio svoje najnovije istraživanje 2010. (*Suočavanje s prošlošću i pristup pravdi iz perspektive javnosti*), koje pokazuje viši nivo podrške mehanizmima tranzicijske pravde među onima sa višim nivoom obrazovanja, a malo razilaženje zavisno od etničke pripadnosti i spola.

Dok nijedna od ovih studija nije postavljala pitanja o religiji, Gallup je objavio godišnje ankete o vjerskoj identifikaciji u Bosni i Hercegovini uključivši i komentare o međuetničkim odnosima i religiji tokom anketiranja za istraživanje 2010 Gallup Balkan Monitor (*Fokus na Bosnu*, novembar 2010.). Centar za dijalog Nansen je također pružio koristan podsjetnik o snazi sveopćeg suprotstavljanja miješanju religije i politike, u svom istraživanju pod nazi-

vom *Ostavljanje prošlosti za sobom: stajališta mladih u Bosni i Hercegovini* (2012).

Naša anketa je osmišljena sa ciljem da otvori perspektive istraživanja kako bi se uradilo obimnije istraživanje o obrađenim temama. Izvještaj koji je pred Vama predstavlja sažetak statistički značajnih nalaza, osmišljen posebno da potakne razmišljanje i dijalog. Detaljniji rezultati će biti objavljeni za stručnjake u bliskoj budućnosti, a dalji rad je planiran nakon određenog vremena konsultacija na osnovu ovih nalaza.

Ovaj izvještaj iz postojećih podataka ne izvodi zaključke o daljem radu, kako za one koji se bave određenim oblicima aktivnosti u procesu pomirenja, tako ni za one od kojih će biti zatraženo da iznesu politička mišljenja o budućim koracima ka izgradnji povjerenja.

3. Detaljniji zaključci studije o stavovima javnosti

Odgovori na nivou države

Snažna podrška procesu izgradnje povjerenja

88,2% je potvrdilo da će proces izgradnje povjerenja i iskrenih odnosa biti važan za budućnost BiH

85,4% smatra da bi to bilo važno na njihovom lokalitetu

85,6% smatra da bi to bilo važno za regiju bivše Jugoslavije

Snažna podrška takvom procesu koja se vidi u ovim podacima i u detaljima koji slijede, prisutna je u sve tri zajednice i ne bi bila umanjena ukoliko bi istraživanje obuhvatilo manju proporciju Hrvata i veći broj srpskih i bošnjačkih građana u stanovništvu kao cjelini.

Ciljevi procesa izgradnje povjerenja

Na pitanje šta bi trebalo da bude u fokusu procesa izgradnje povjerenja, daleko je veća bila podrška uspostavljanju razumijevanja između običnih građana i djece, nego u stručnom ispitivanju iskustava i uzroka rata, kao ni priznavanju onoga što je učinjeno u ratu.

Postojala je vrlo jaka podrška ciljevima procesa izgradnje povjerenja koji zagovaraju usmjerenost na budućnost, dok je mnogo manje odlučne podrške pruženo aktivnostima pomirenja usmijerenim na prošlost. Ipak, približno polovina ispitanika podržava fokusiranje na historijska pitanja. Ovo se može vidjeti u slijedećim brojkama:

Upitani da li je skup određenih ciljeva važan (na skali od 0–4) za sigurnost i inicijativu izgradnje povjerenja, odgovori su bili slijedeći:

79,2% (4/4) je odgovorilo da je mir vrlo važan cilj,

12.1% da je važan (3/4),

72,9% odgovorilo je da je razumijevanje vrlo važan cilj (4/4),

18.5% da je važan (3/4),

74,7% odgovorilo je da je društveni napredak vrlo važan cilj (4/4),

15.9% da je važan (3/4),

72,1% odgovorilo je da je povećanje sigurnosti vrlo važan cilj (4/4),

16.9% da je važan (3/4),

71,6% odgovorilo je da je povjerenje vrlo važan cilj (4/4),

19.1% da je važan (3/4),

68,2% odgovorilo je da je obnavljanje društva vrlo važan cilj (4/4),

18.5% da je važan (3/4),

65,2% odgovorilo je da je pomirenje vrlo važan cilj (4/4),

a 19.3% da je važan (3/4),

56,9% odgovorilo je da je ustanovljavanje istine vrlo važan cilj (4/4),

18.1% da je važan (3/4),

54,9% odgovorilo je da su ustavne promjene vrlo važan cilj (4/4),

a 18.1% da je važan (3/4),

54,3% odgovorilo je da je utvrđivanje odgovornosti/krivice vrlo važan cilj (4/4),

18.2% da je važan (3/4),

50,5% odgovorilo je da je historijska preciznost vrlo važan cilj (4/4),

a 15.6% da je važan (3/4),



49,2% odgovorilo je da je izvinjenje vrlo važan cilj (4/4),
a 20% da je važan (3/4).

Ciljevima koje je većina ispitanika označila kao vrlo važne težilo se više nego ciljevima koji su dobili rezultate manje od „4“, a koji su fokusirani na rješavanje nepravdi učinjenih u prošlosti. Međutim, i ove ciljeve polovina ispitanika smatra vrlo važnim. Praktični značaj ovih ciljeva također ne treba odbaciti. Tako je 53,7% ispitanika izjavilo da je javno priznanje odgovornosti za djela u prošlosti važno zbog stjecanja povjerenja u javne ličnosti.

Mora se obratiti pažnja na nejasnoću nekih od najčešće iskazivanih težnji. Popularnost „mira“ i „razumijevanja“ navodi nas na gomilu pitanja o tome šta ovi termini zapravo podrazumijevaju, koji kompromisi ili žrtvovanja bi bili prihvaćeni u cilju njihovog ostvarenja i kakav značaj imaju ove težnje u rješavanju konflikata ugrađenih u politički život zemlje. Oni su praćeni drugim ciljevima koje treba postići, a koji imaju praktične posljedice, kao što

je „povećana sigurnost“. Za razliku od historijskih ciljeva koji su dobili nejasnije odgovore, ciljevi koji su se pokazali značajnijim također izgledaju manje otvoreno „politički“ – manje su usko vezani za politički proces i manje utječu na podjele.

Jedan od ciljeva kome se više teži, a koji međunarodni akteri često koriste u približavanju političkih stavova u Bosni i Hercegovini, je pomirenje. Lokalni stručnjaci najčešće saopćavaju da se ovo smatra neprikladnim na lokalnom nivou - podrazumijevajući dvije strane koje treba da se pomire – ili nepopularnim iz drugih razloga (moglo bi se doživjeti kao nejasno ili kao nešto što implicira odricanje od ličnih ili istorijskih istina). U ovom istraživanju, pomirenje nije bilo najvažniji cilj, ali je bilo važnije od procesa usmjerenih na postizanje tranzicione pravde. Pomirenje je imalo vrlo nizak procenat negativnih odgovora, jednako kao i neke druge visoko bodovane opcije (rezultat od 1 ili 2, pre nego 3 ili 4).

Ko treba da vodi takav proces?

Gdje bi se on trebao odvijati?

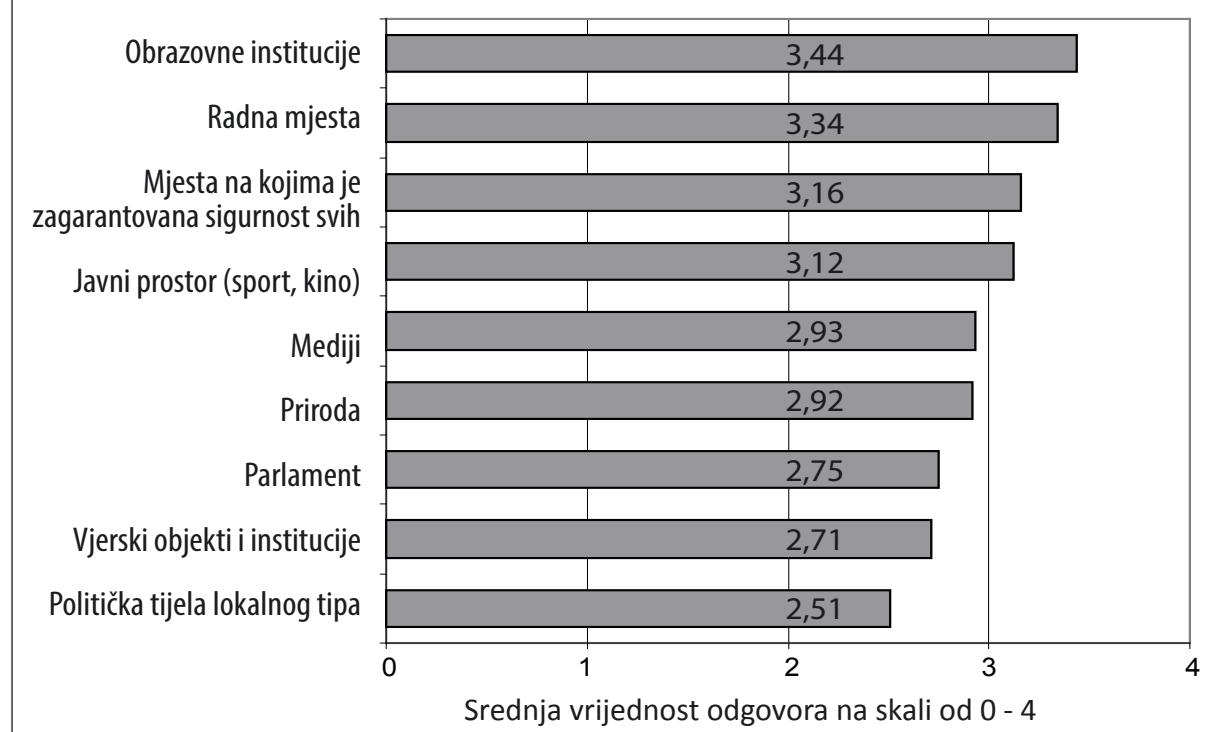
Smatra se da su nastavnici i obrazovne institucije od prvorazrednog značaja za izgradnju povjerenja; nenacionaliste i žene su mnogi smatrali važnima na nivou cijele zemlje, ali ne i na lokalnom nivou; vjerske lideri su mnogi smatrali važnima na lokalnom nivou, dok je mišljenje o njihovoj ulozi na nivou BiH bilo oštro podijeljeno.

Na pitanje koji su akteri važni za izgradnju povjerenja javnosti i sigurnosti na nivou cijele zemlje, najviše vjere polaže se u nenacionaliste i nastavnike, zatim „žene prije nego muškarce“. Manje vjere se ima u vjerske lide-

re, organizacije koje zastupaju žrtve, potom u vjernike, a najmanje u novinare i političare. Srednjem nivou podrške vjerskim liderima na nacionalnom nivou treba posvetiti više pažnje. Ovaj rezultat odražava podjednaku podijeljenost između značajnog broja ispitanika koji imaju vjere u njih i onih koji je imaju vrlo malo.

Na pitanje koje bi institucije bile najvažnije u procesu pomirenja, najviše rangirane su bile obrazovne i građanske institucije, ispred mesta na kojima se garantuje sigurnost i javnih mjesta, koja su pak sva bila važnija od medija, prirode, parlamenta, vjerskih institucija i lokalnih političkih tijela.

Važnost institucije (sredine) za stvaranje boljih uslova za suživot



Na lokalnom nivou ispitanici smatraju da se treba vjerovati nastavnicima, piscima i vjerskim liderima, dok su nenacionalisti podjednako nepouzdani kao i političari. Slični rezultati dobiveni su i na pitanje o tome ko je najvažniji kad je riječ o priznavanju događaja iz prošlosti.

Složena je priča koja prati odgovore date na pitanja o umiješanosti religije u proces pomirenja. 56,6% anketiranih je navelo da su oni lično vrlo religiozni. Približno polovina ispitanika istakla je da prisustvuje redovno vjerskim obredima, a približno isti broj to ne čini, ili čini vrlo rijetko. Neslaganje oko uloge vjer-

skih lidera u procesu pomirenja na nivou BiH naglašava kontroverze u vezi sa ovim, kao i sa činjenicom da postoje vrlo religiozni ispitanici koji ne misle da bi religija trebala igrati ulogu u procesu pomirenja. Tvrđaju da iskreni vjernici imaju posebnu ulogu potvrdilo je 46,4% ispitanika. Ovu tvrđuju je odbacilo samo 3,6% uzorka. Tako je bilo nekih vrlo religioznih ispitanika koji se nisu slagali u tome da iskreni vjernici imaju posebnu ulogu u procesu pomirenja, ali je značajan dio i nereligijsnih i manje religioznih ispitanika koji nisu odbacili posebnu ulogu iskrenih vjernika.

Ispitanike se također pitalo da li konfesionalna vjerska nastava doprinosi međureligijskom pomirenju. 31,0% je reklo „da“, 33,3% „ne“, a 35,7% „ne znam“. Ponovo se znatan dio izazitih vjernika među ispitanicima nije slagao s tim da konfesionalna vjerska nastava doprinosi međureligijskom pomirenju. Značajan dio nereligijsnih ili manje religioznih ispitanika je naveo da doprinosi. Značajan je i dio onih koji su se opredijelili za „ne znam“. To je pitanje koje je privuklo mnogo pažnje javnosti, a i dalje nastavlja biti predmetom neslaganja i konfuzije među ispitanicima različitog porijekla.

Korelacije između odgovora u anketi i lične biografske pozadine ispitanika

Naša anketa postavila je niz pitanja o ličnoj historiji ispitanika i trenutnoj situaciji, prije postavljanja detaljnih pitanja o stavovima vezanim za ciljeve i oblik lokalnih, nacionalnih i regionalnih napora u pomirenju i izgradnji povjerenja. Od učesnika u anketi je također zatraženo da u pisanoj formi daju objašnjenja svojih anketnih odgovora vezanih za prepreke pomirenju, ulogu vjeronauke i utjecaj njihove lične historije na njihove stavove. Ispitanici su svojeručno popunjavali upitnik u pisanoj formi, što, naravno, podrazumijeva da većina ispitanika nije dala pisane komentare na svim mjestima gdje je to zatraženo. Suprotno od očekivanog, nivo neodgovaranja na lična pitanja bio je ipak vrlo nizak, a posebnu opciju da ne iznose svoju nacionalnost („Ne želim da odgovorim“) je malo ko i iskoristio.

Faktori koji su pokazali najizraženiju korelaciju sa stavovima o procesu pomirenja bili su vjerska predanost, lokacija i da li je ispitanik dio većinskog ili manjinskog stanovništva u svom gradu i regionu. Oni su bili važniji od nacionalne/etničke/vjerske pripadnosti širom zemlje.

To je značilo slijedeće:

- Ispitanici koji su rekli da su religiozni imali su tendenciju da favoriziraju pomirenje i

inicijativu u izgradnji mira više od ispitanika koji su rekli da nisu religiozni,

- na mnoga pitanja, odgovori Bošnjaka, Srba i Hrvata koji žive u manjini u Banja Luci, Bugojnu, Mostaru ili Sarajevu imali su više zajedničkog među sobom, nego sa odgovorima ispitanika iste etničke ili nacionalne pripadnosti koji žive u gradu kao većinsko stanovništvo,
- slično tome, odgovori Bošnjaka, Srba i Hrvata kao većinskog stanovništva u Banja Luci, Bugojnu, Mostaru ili Sarajevu, često su imali više zajedničkog među sobom, nego što su imali sa ispitanicima iste etničke ili nacionalne pripadnosti koji žive u gradu kao dio manjinskog stanovništva.

Ovi faktori bili su statistički značajniji od nivoa obrazovanja, spola, ratnog iskustva ili starosti. Interes za pomirenje veći od prosječnog, od strane starijih žena i veterana u sve tri nacionalne grupe, također je upadljiva karakteristika rezultata. Ono što slijedi je kratak prikaz statistički značajnih korelacija uvezvi u obzir čitav spektar učesnika i institucija obuhvaćenih istraživanjem – uključujući novinare, umjetnike i intelektualce, žene, prirodno okruženje – i to ne samo za one čiju je ulogu vrednovala većina ispitanika.

Rezultati nedvosmisleno odbacuju ideju da su u svojim stavovima prema pomirenju i izgradnji povjerenja građani Bosne i Hercegovine

podijeljeni na ideološki suprotstavljene nacionalno-vjerske korpuse.

Javni stavovi o religiji utjecali su na stavove o pomirenju

Ispitanici su upitani da identificiraju svoj lični stav prema religiji jednim od pet iskaza, sa slijedećim rezultatima:

- a) „Religija je vrlo važna u mom životu“ 56,6% odgovora;
- b) „Religija je važan dio mog privatnog života“ 11,6%;
- c) „Religija ima malo smisla u mom životu“ 17,8%;
- d) „Nisam religiozan, ali se identificiram sa vjerskom zajednicom čiji sam pripadnik“ 5,7%; i
- e) „Uopće nisam religiozan“ 8,3 %.

3 ispitanika nisu odgovorila na postavljeno pitanje.

Kategorije se mogu posmatrati kao skala opadajućeg (ili rastućeg) stepena „religioznosti“, u smislu uloge religije u javnom i privatnom životu pojedinca. To nije jasna i nedvosmislena skala koja ukazuje na pravi nivo vjere ili pobožnosti, i ne mora biti slučaj da je ispitanik koji se opredijelio za b) „Religija je važan dio mog privatnog života“ manje religiozan od onoga koji je izabrao a) „Religija je vrlo važna u mom životu“. Može postojati određeni broj ispitanika koji su preuveličali nivo svoje vjerske identifikacije, odnosno koji su preuveličali svoju distancu od religije, što je fenomen koji se pojavljuje i u drugim anketama. Može se, ipak, u nastavku vidjeti da ovi rezultati koreliraju sa odgovorima na niz pitanja o pomirenju: što je viši nivo značaja dat religiji od stra-

ne ispitanika/ce, veća je vjerovatnoća da je on ili ona potvrdio/la značaj pomirenja.

Korelacija stavova prema pomirenju sa nivoom učešća u vjerskoj aktivnosti obuhvaćena je posebnim pitanjem, koje je obrađeno u slijedećem odjeljku.

Religija. Skala odgovora na pitanje o vjerskoj identifikaciji korelira sa nivoom povjerenja u religiju kao faktor u pomirenju.

- Shodno tome, na osnovu poznavanja opisa ispitanikovog odnosa prema religiji, moglo se predvidjeti kakav će biti njegov/njen sud o utjecaju vjerskih ličnosti na aktivnosti vezane za pomirenje. U izvjesnom smislu to nije iznenadenje. Ipak, kao što je već spomenuto, lični stavovi prema religiji nisu u potpunosti pouzdani pokazatelji stavova ispitanika o ulozi vjerskih ličnosti u pomirenju: neki vrlo religiozni ispitanici nisu potvrdili njihov značaj, a neki nereligiozni jesu, naročito na lokalnom nivou.
- Slično tome, vjerski objekti i institucije se smatraju važnijim mjestima za poduzimanje aktivnosti u procesu pomirenja više od strane religioznih, a manje od onih ispitanika koji nisu religiozni.
- Religiozni ispitanici misle da konfesionalno obrazovanje ima pozitivan efekat na pomirenje u većoj mjeri nego nereligiozni ispitanici. Izuzetak od ovoga je činjenica da religiozni ili nereligiozni ispitanici bošnjačke nacionalnosti nisu podijeljeni u svom stavu o utjecaju vjerske nastave na javno mišljenje o aktivnostima poduzetim u cilju pomirenja na gradskom nivou.

- Utjecaj vjerske identifikacije na stavove prema pomirenju je posebno upadljiv kod Hrvata koji su se izjasnili kao religiozni, a također je važan i u odgovorima religioznih Srba. To je bilo evidentno u svim gradovima osim u Mostaru, gdje veća religioznost ispitanika nije utjecala na odgovore na ovo pitanje.
- Veća religioznost povezana je sa višim nivoom povjerenja u ulogu vjerskih lidera u Bugojnu i Sarajevu, ali ne i u Banja Luci, gdje je povezana sa većim povjerenjem u potencijalnu ulogu vjernika u pomirenju.

Nastavnici. Vjera u ulogu nastavnika u promovisanju pomirenja nije bila ujednačena u stanovništvu i religija je bila jedan od faktora podjele između različitih sektora stanovništva kad je riječ o njihovom viđenju uloge nastavnika. Religiozni Srbi iskazali su manje povjerenja u ulogu nastavnika, nego u ulogu vjerskih ličnosti u pomirenju, što nije slučaj kod religioznih Bošnjaka ili Hrvata. U Sarajevu i Mostaru, obuhvatajući sve tri grupe, veća religioznost ispitanika bila je u korelaciji sa većim poštovanjem prema ulozi nastavnika u promoviranju pomirenja.

Novinari. U Bugojnu i širem regionu, ispitanici koji su tvrdili da imaju viši nivo vjerske identifikacije izrazili su i veću vjeru u ulogu novinara. U ostalim gradovima obuhvaćenim anketom religija nije bila značajan faktor utjecaja na stavove o ulozi novinara.

Parlament i politika. Ispitanici sa višim stepenom vjerske identifikacije pripisali su veći značaj ulozi parlamenta i lokalnih političkih tijela u procesu izgradnje povjerenja, nego oni manje religiozni.

Organizacije koje predstavljaju žrtve, i grupe koje predstavljaju interes građana. Religiozni Srbi izrazili su manje povjerenja u organizacije koje zastupaju žrtve i druge grupe koje predstavljaju interes građana, nego u vjerske

ličnosti kao potencijalne snage u procesu pomirenja, što je udaljilo njihove odgovore od odgovora manje religioznih ili nereligioznih Srba. Religija nije bila značajan faktor razdvajanja u stavovima Bošnjaka i Hrvata prema ovim tijelima.

Nacionalisti. Ispitanici su upitani da ocijene značaj nacionalista u napretku procesa pomirenja na nivou grada i u BiH, a rezultati su bili različiti kod religioznog i nereligioznog dijela stanovništva svake nacionalne zajednice. Mostarski Hrvati, religiozni ili ne, pridali su malo važnosti nenacionalistima u procesu pomirenja. Na nivou BiH, religiozni Hrvati povoljnije su ocijenili utjecaj nacionalista, iako su u razmišljanju o pomirenju u svom gradu bili podjednako suzdržani kao i Bošnjaci. Uključujući sva četiri regionala, nereligiozni Srbi smatrali su nenacionaliste važnijim u okviru gradskih poslova nego u davanju odgovora o procesu pomirenja na državnom nivou. Ukratko, vjerski i geografski faktori otežali bi većinu pokušaja uopćavanja stavova Bošnjaka, Hrvata ili Srba širom zemlje.

Oni koji se identificiraju sa većinskom zajednicom. Ispitanici su upitani da ocijene značaj ljudi „koji se identificiraju sa većinskom zajednicom“ u okviru procesa pomirenja na gradskom i državnom nivou. Ispitanici nisu dobili jasnije smjernice o tome šta ovo pitanje znači, a možda bi se moglo pretpostaviti da su ispitanici ovo razumjeli kao suprotnost pitanju o „nenacionalistima“ koje je prethodilo. U Bugojnu i Banja Luci, povećana religioznost u korelaciji je sa iskazivanjem više poštovanja prema potencijalu ove kategorije, kako na gradskom tako i na nivou cijele države.

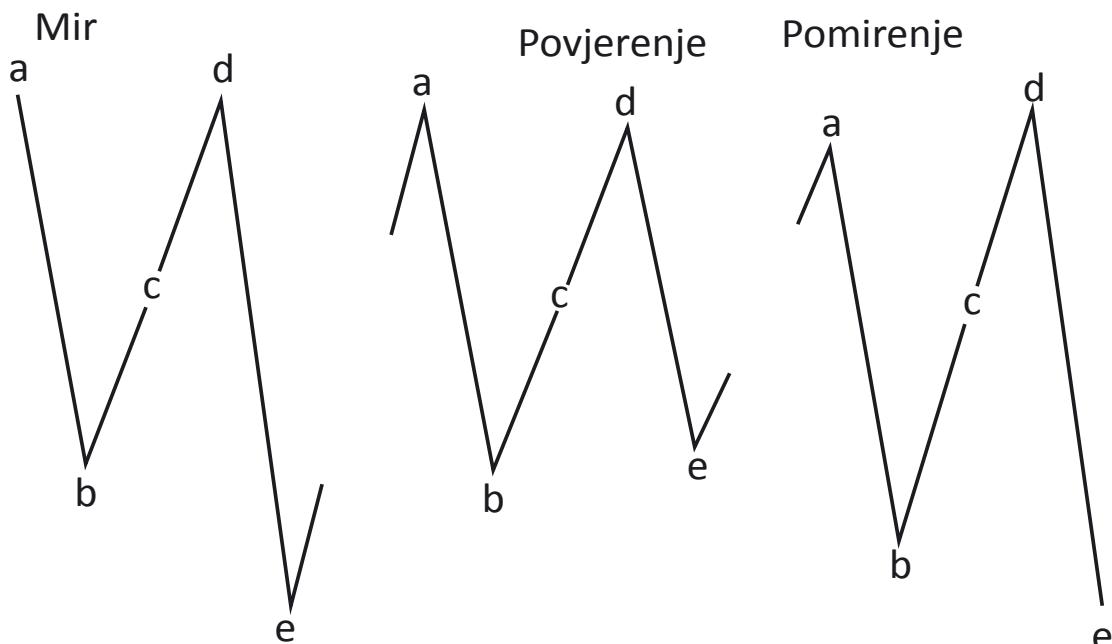
Proces pomirenja

- Veća religioznost ispitanika u korelaciji je sa izražavanjem većeg stepena povjerenja u to da bi uspješan proces pomirenja poboljšao životne uslove na nivou gradova i BiH u cjelini.

- Nivoi vjerske identifikacije bili su u skladu sa nivoom potvrde važnosti niza ciljeva uspješne izgradnje pouzdanja (mir, povjerenje, pomirenje). Rezultati nisu pratili sasvim jednostavnu linearu putanju, ali obrazac jasno pokazuje podjelu između vrlo religioznih i nereligioznih ispitanika: vrlo religiozni (a) bili su najafirmativniji u svojim odgovorima, potom oni kojima je religija od manjeg značaja (c), zatim nereligiozni koji odlaze u crkvu/džamiju (d), religiozni (b) i na kraju oni koji nisu religiozni (e).
 - Ispitanici različitog nivoa lične religioznosti različito su posmatrali uslove koji imaju

pozitivan utjecaj na proces pomirenja. Vrlo religiozni Hrvati (grupa a) su u najvećem broju potvrdili da proces pomirenja ne treba da ometa vođenje suđenja za ratne zločine, slično kao i vrlo religiozni Bošnjaci, kod kojih je zabrinutost za suđenje ratnim zločincima također bila znatno jače izražena nego kod nereligioznih Bošnjaka. Podrška među Srbima za tvrđnju da bi proces trebao da promijeni stavove prema karakteru rata 1990-tih podijelila je ispitanike na one koji su religiozni (b), koji su ovo najsnažnije potvrdili, i vrlo religiozne (a) i nereligiozne (e), koji su ovom cilju pripisali manji značaj.

Korelacija vjerske identifikacije sa pridavanjem važnosti određenim ciljevima



a - vrlo religiozni; b - religiozni; c - oni kojima je religija od manjeg značaja;
d - nereligiozni, koji odlaze u crkvu-džamiju; e - nereligiozni

- Veća vjerska identifikacija nije utjecala na odgovore na pitanje o važnosti javnog priznanja odgovornosti za prošlost, dok je nivo vjerske aktivnosti na ove odgovore utjecao (podaci su obrađeni u slijedećem

odjeljku). Vjerska aktivnost je u ovom slučaju bila značajniji pokazatelj fokusa koji bi proces pomirenja trebao da ima, nego nivo vjerske identifikacije.

Utjecaj aktivnosti ispitanika u okviru vjerske zajednice na stavove o pomirenju

Aktivnost u vjerskoj zajednici utjecala je na više različitih odgovora od proste naznake nivoa lične religioznosti. Čini se da podaci iz ankete ukazuju na socijalnu dimenziju povezanosti vjerske identifikacije i inicijative podršci za pomirenje. Stavovi prema pomirenju nisu samo odraz različitih preferencija ispitanika, bili oni religiozni ili ne.

Upitani da opišu svoj nivo uključenosti u život lokalne vjerske zajednice, ispitanici su odgovorili na slijedeći način: a) 19,7% su bili redovno aktivni u svojoj lokalnoj vjerskoj zajednici, b) 24,6% su ponekad bili aktivni i redovno odlaze u crkvu/džamiju c) 35,7 % nisu bili vrlo aktivni, ali ponekad odlaze u crkvu/džamiju, i d) 20% nisu bili aktivni i ne odlaze u crkvu/džamiju. Relativno izjednačen odgovor u različitim kategorijama čini ovo pitanje korisnjim mjerilom za ocjenu korelacije u odnosu na prethodno pitanje o značaju religije, na koje je 56% ispitanika odgovorilo da je religija vrlo važna u njihovim životima. Ovdje se mogu razlikovati oni ispitanici koji sebe vide kao aktivne, od onih koji sebe vide kao pasivne, mada redovno odlaze u crkvu/džamiju. To također dovodi do određenih zaključaka koji su u suprotnosti sa općim obrascem individualne religioznosti, kao što je navedeno u nastavku u vezi sa stavovima o značaju nastavnika kao snaga u pomirenju.

Ovu razliku treba dalje istražiti prije nego se sa sigurnošću prosudi o korelaciji između vjerske aktivnosti i stavova prema pomirenju. Dalje istraživanje o utjecaju života lokalne vjerske zajednice na stavove o pomirenju i izgradnji povjerenja može biti od praktične koristi, kako profesijama koje se ovim bave u praksi, tako i za kreatore politike.

Religija. Postojao je opći obrazac u odgovoru na pitanja prema kojima aktivnost u vjer-

skoj zajednici korelira u većoj mjeri sa ulogom vjerskih lidera i vjernika u radu na pomirenju. Kada je napravljena razlika između pomirenja na nacionalnom i gradskom nivou, ova korelacija je bila očiglednija na nivou grada (u Banja Luci samo za vjernike laike, u Sarajevu i Bugojnu samo za vjerske lidere).

Nacionalisti. Rezultati ankete ukazuju da bi bilo pogrešno prepostaviti da religiozniji u većoj mjeri odbijaju one izvan „svog“ vlastitog nacionalnog korpusa. Aktivnost u vjerskoj zajednici bila je zapravo u korelaciji sa pridavanjem većeg značaja ulozi nenacionalista u radu na pomirenju na nivou grada, nego što su im nereligiозni ispitanici pridavali. Ovo se odnosi kako na Mostar, tako i na drugegrade, bez obzira što je Mostar grad u kojem su ispitanici najmanje potvrđivali ulogu nenacionalista kao saradnika na pomirenju na nacionalnom nivou.

Političari. Učešće u vjerskoj zajednici u korelaciji je sa većim nivoom potvrđivanja potencijalne uloge lokalnih političara i lokalnih političkih institucija, što nije ograničeno samo na većinske zajednice. Ovaj opći obrazac može također ukazivati na vezu između vjerske pripadnosti i nivoa povjerenja u lokalne političke pristupe pomirenju, što zavređuje dalja istraživanja.

Ljudi koji se identificiraju sa većinskom zajednicom. Ova kategorija je bila bolje ocijenjena od strane vjerski aktivnih ispitanika u Banja Luci i Sarajevu nego ostalih grupa u ovim gradovima. Biće potrebno dalje istraživanje koje bi ukazalo u kojoj mjeri je to odraz stavova prema nacionalnoj politici, a koliko prosto odraz društvenih faktora. Podaci iz istraživanja nisu ustanovili obrasce koji sugeriraju zašto je ovo bilo uočljivo u Banja Luci i Sarajevu, a ne i u Bugojnu i Mostaru (iako izvjesna parale-

la postoji u odnosu na razlike između gradova u stavovima o široj potencijalnoj ulozi religioznih ljudi i iskrenih vjernika u radu na procesu pomirenja, što je obrađeno u daljem tekstu).

Nastavnici/obrazovne institucije. U Bugojnu su nastavnike više vrednovali vjerski aktivni pripadnici nego onih manje aktivni ili pak ne-religiozni. Međutim, u cijeloj zemlji vjerski aktivniji ispitanici u manjoj mjeri su prepoznавali obrazovne institucije kao važna mjesta pomirenja. Ovo je, čini se, u suprotnosti sa gore navedenim podacima o stepenu religioznosti, gdje je polovina uzorka koja je identificovala religiju kao vrlo važnu smatrala i obrazovne institucije važnim mjestima za rad na procesu pomirenja.

Kako proces pomirenja treba da bude osmislen. Stepen učešća u lokalnoj vjerskoj zajednici nudi zanimljivu korelaciju sa stavovima o tome kako aktivnosti u procesu pomirenja mogu biti osmišljene. U pitanjima o značaju procesa pomirenja, ovaj faktor je imao veći statistički uticaj nego odgovori na prethodno pitanje o značaju religije u životu pojedinca. Nasuprot tome, u pitanjima o ciljevima procesa pomirenja, odgovori na ova dva pitanja su bili podjednako značajni.

- Značaj procesa pomirenja (na svim nivoima - BiH, region bivše Jugoslavije, i na lokalitetu ispitanika) su najčešće potvrdili ispitanici koji su ponekad bili aktivni u vjerskim obredima. Ispitanici koji su bili redovno aktivni su ovo manje potvrđivali, dok su oni koji su se izjasnili kao rijetko aktivni ili neaktivni navodili da proces pomirenja ne bi imao nikakvog utjecaja. Ovaj obrazac je bio vidljiviji kad je riječ o pitanjima o aktivnostima u procesu pomirenja na lokalnom nivou, kao što je također slučaj u vezi sa podacima o značaju utjecaja religije na pojedinca.
- Na pitanje da li bi se proces pomirenja trebao fokusirati na javna priznanja koja se tiču nasljeđa prošlih događaja, oni koji

su vjerski aktivni pridavali su tome manje značaja nego ispitanici koji su manje ili nisu vjerski aktivni.

- Vjerski aktivniji su bili manje zainteresirani za podsticanje djece da govore o svojim zajedničkim očekivanjima u budućnosti (mada suprotno kažu podaci o religioznosti).
- Manje vjerski aktivni su manje iskazivali stav da je za proces pomirenja potrebno otkriti više o prošlosti ili pokazati koji su neophodni uslovi za suživot. Podjela je ovdje očigledna: manje religiozni Bošnjaci više su vrednovali mogućnost suživota, dok su manje religiozni Hrvati naglasili potrebu da se pokaže kako ljudi osuđuju ratne zločine.
- Šta je tačno potaklo manje religiozne ispitanike da slabije ocijene značaj rada na procesu pomirenja zahtjeva dalje istraživanje. Može se zaključiti da ispitanici koji su manje ili nisu nikako uključeni u vjerske aktivnosti, vjeruju da imaju više razloga da budu skeptični prema vrijednosti pomirenja u sadašnjim uslovima u Bosni i Hercegovini, nego njihovi sunarodnjaci koji su vjerski aktivniji. Podaci ovdje ne ukazuju na čemu se bazira ovaj skepticizam - dok neki mogu biti skeptični zbog političkih konstelacija u zemlji, postoji i mogućnost da ispitanici ne vjeruju da je pomirenje potrebno, ili, pak, zastupaju uvjerenje da ono nije prikladno.

Značaj aktivnosti pomirenja koje se provode na javnim mjestima, mjestima gdje se garantuje sigurnost i radnim mjestima. Vjerski aktivniji ispitanici su u manjoj mjeri pridavali važnost ovim aktivnostima u odnosu na manje religiozno aktivne ispitanike. To podupire opći zaključak da postoji niz društvenih faktora u osnovi korelacija između podataka o vjerskoj aktivnosti i stavova prema pomirenju, nego što je to prostо individualna procjena ili težnja za promjenama u zemlji.

Mjesto prebivališta ispitanika bilo je značajan faktor u razlikama u mišljenju o ulozi vjerskih lidera, političara i uloge prošlosti u pomirenju

Jedan od faktora koji se kroz rezultate najčešće pokazao kao značajan jeste razlika između četiri grada i regiona obuhvaćenih anketom. Postoje relevantne nijanse u toj činjenici koje ovdje treba naglasiti. Neki odgovori jasno su povezani sa lokalnim etničkim odnosima i razlikama između većine i manjine, vjerskom pripadnošću, kao i sa stepenom religioznosti i vjerskog angažmana. Ove komplikacije znače da rezultati ne odražavaju jednostavnu ili direktnu razliku između gradova, kao što bi bila „religija ima daleko važniji uticaj na stavove prema pomirenju u Mostaru nego u Sarajevu“. Umjesto toga, razlike među podacima iz četiri grada ukazuju na to da su razlike u mišljenjima u svakom gradu usko povezane sa lokalnim društvenim i političkim kontekstima koje njihovi stanovnici doživljavaju.

Religija. Ispitanici iz četiri grada dali su značajno različite odgovore na pitanja o ulozi vjerskih lidera u pomirenju. Upitani da li vjerske vode i vjernici treba da imaju posebnu ulogu u pomirenju širom zemlje, stanovnici Mostara i Banja Luke ovu opciju su zastupali više od stanovnika Bugojna, centralnog regiona BiH i Sarajeva. Isti šablon zapažamo i kod odgovora na pitanja o značaju vjerskih institucija i konfesionalnog obrazovanja. Nasuprot tome, u razmišljanjima o važnosti religioznih ljudi koji igraju neku ulogu u pomirenju u svom gradu, stanovnici Mostara i Bugojna su o ovome imali najbolje mišljenje. Međutim, pitanje o potencijalnom doprinosu ljudi koji su iskreni vjernici imalo je najveće vrijednosti u Banja Luci, a znatno manje u Sarajevu i Bugojnu, te još znatno manje u Mostaru. Samo su u Sarajevu odgovori o svim vrstama vjerskih aktera

bili usklađeni. Međutim, širom zemlje u cijelini, pitanje „religije“ se ne shvata nužno na isti način, a značaj vjerskih lidera ne vidi kroz jedinstvenu prizmu.

Politika. Stavovi prema ulozi političara bili su izrazito negativni širom zemlje, ali bilo je i zanimljivih razmimoilaženja u odgovorima datim u četiri grada. U odgovoru na pitanje o ulozi političara u pomirenju na nivou BiH, stanovnici Sarajeva su bili najnegativniji. Oni su također bili najnegativniji u odgovorima vezanim za značaj parlamenta kao mjesta za rad na pomirenju. U pitanjima vezanim za pomirenje na nivou grada, uloga političara bila je podjednako nisko ocijenjena u Sarajevu i Bugojnu. Ipak, u Bugojnu su ispitanici nedvosmisleno ocijenili potrebu za susretom među političarima, kako onih koji su trenutno na funkciji, tako i onih koji su bili odgovorni za događaje 1990-tih godina. Više nijansi u odgovorima u Bugojnu može se zapaziti u etničkim razmimoilaženjima prikazanim na način da je bošnjačka većina izrazila pozitivnije mišljenje o ulozi koju će odigrati političari na gradskom nivou, nego što je to slučaj u odgovorima predstavnika manjinskog stanovništva.

Ispitivanje prošlosti. Upitani da ocijene vrijednost procesa koji bi se jasno bavio događajima iz prošlosti, ova opcija je najbolje ocijenjena u Sarajevu, a najlošije u Mostaru. Pripadnici hrvatske većine u Mostaru u svojim odgovorima nedvosmisleno potvrđuju potrebu za istragom o uzrocima rata. Stanovnici Mostara u cijelini imali su najpozitivnije odgovore o ispitivanjima uzroka rata, mada su najmanje pozitivno ocijenili važnost procesa uspostavljanja historijske tačnosti i istine.

Etnička/nacionalna identifikacija

Etnička ili nacionalna identifikacija u značajnoj je korelaciji sa odgovorima na skoro polovinu postavljenih pitanja. Međutim, podaci ne ukazuju na to da Hrvati, Srbi i Bošnjaci zauzimaju suprotne stavove prema pomirenju - često je slučaj da su stavovi ispitanika bili više određeni životom u okviru etničke većine ili manjine u nekom gradu. Hrvati, Srbi i Bošnjaci imali su iste stavove o načinu i perspektivama u procesu pomirenja tamo gdje su živjeli kao dio većinske populacije, dok su, s druge strane, i oni koji su živjeli u gradu kao manjina također imali upadljivo slične stavove.

Religija. Etnička većina iskazala je tendenciju da vrednuje ulogu religije više nego manjina.

- Religiozni Hrvati vrednuju ulogu vjerskih ličnosti više od religioznih Bošnjaka ili Srba.
- Nereligiozni Hrvati, nasuprot tome, ne razlikuju se u svojim odgovorima od ispitanika drugih nacionalnosti koji su se izjasnili kao nereligiozni.
- Mostarski Hrvati su u prosjeku imali pozitivnije mišljenje o ulozi vjernika nego predstavnici manjinskih zajednica u ovom gradu, a kod Bošnjaka u ovom gradu je najmanji procenat povjerenja u ulogu vjernika laika.
- Mostarski Hrvati su također izrazili pozitivnije mišljenje o potencijalnoj ulozi religije i vjerskih institucija od većinskih zajednica iz drugih gradova, od kojih su Bošnjaci u Bugojnu bili najmanje pozitivni u poređenju sa svim većinskim zajednicama po ovom pitanju.
- U Banja Luci, srpska većina pokazala je više povjerenja u utjecaj vjerskih vođa, vjernika laika i vjerskih institucija nego pripadnici manjinskog stanovništva.
- Kao rezultat toga, bilo bi pogrešno zaključiti da opći obrazac pokazuje kako Hrvati

imaju pozitivnije mišljenje o ulozi vjerskih ličnosti i vjernika širom zemlje.

- Uočljiv je utjecaj manjinsko-većinskih perspektiva u vezi sa stavovima o potencijalnom doprinosu iskrenih vjernika u Sarajevu. U Sarajevu, bošnjački ispitanici vrednuju doprinos iskrenih vjernika više nego druge etničke grupe. U drugim gradovima, uključujući Bugojno, upravo suprotno se pokazalo tačnim.

Nenacionalisti

- Većinsko stanovništvo je imalo više vjere u potencijalnu ulogu nenacionalista nego što su to imali ispitanici iz reda manjinskog stanovništva. Shodno mišljenju većinske populacije, nacionalizam ne koči potencijalnu ulogu nenacionalista u ovim gradovima.
- Srbi su ulozi nenacionalista pridali najmanje važnosti ako uzmemo u obzir cijelu teritoriju BiH. Međutim, poređenje po lokalnim većinskim zajednicama pokazuje da su Hrvati u Mostaru ovaj faktor ocijenili daleko najniže. Potencijalnu ulogu nenacionalista znatno višom su ocijenili Bošnjaci u Bugojnu, sa ponovnim rastom procenta kod Srba u Banja Luci, dok su Bošnjaci u Sarajevu ovaj faktor najpovoljnije ocijenili.
- regionalna raznolikost u okviru uzorka srpskih ispitanika ponovo ukazuje na to da bi bilo neadekvatno podijeliti ispitanike jednostavno na nacionalne korpuze.
- U Mostaru su pripadnici manjinskog stanovništva više vrednovali ulogu nenacionalista u pomirenju na gradskom nivou nego Hrvati kao većinsko stanovništvo. Ovaj podatak bi se isto tako izgubio u istraživanju ako bi se izvršila podjela na tri nacionalne zajednice širom zemlje, ne uzimajući u obzir lokalne kontekste.

Grupe koje predstavljaju interese građana, i grupe koje predstavljaju žrtve. Srpski ispitanici ocijenili su potencijalnu ulogu ovih grupa niže od Hrvata i Bošnjaka.

Nastavnici i obrazovne institucije. Pripadnici većinskog stanovništva pokazali su tendenciju da više vjeruju u potencijalnu ulogu nastavnika nego pripadnici manjinskog stanovništva, a bilo je i neke razlike u stavovima između samih etničkih grupa. Srbi su vrednovali potencijalnu ulogu nastavnika manje nego ostali ispitanici. Bošnjaci su, u prosjeku, imali pozitivnije mišljenje o ulozi obrazovnih institucija u pomirenju nego druge dvije nacionalnosti. U Sarajevu, bošnjačka većina ocijenila je potencijalni utjecaj nastavnika višim nego manjine i višim nego većinska populacija u drugim gradovima. Jasno je pokazano da sadašnji sistem školovanja može da ima značajnu ulogu u diferencijaciji odnosa prema nastavnicima, iako su postavljena pitanja bila stroga u vezi sa njihovim potencijalom, a ne njihovim stvarnim ulogama. Dalje istraživanje o ovoj temi je planirano za narednu godinu.

Žene. Nije bilo općih odstupanja o potencijalnoj ulozi žena između nacionalnih grupa, osim u Sarajevu. Bošnjačka većina je ocijenila potencijalnu ulogu žena višom nego manjine.

Političari i parlament. Podaci ne pružaju osnovu za pretpostavku da većinsko stanovništvo prirodno podržava političare više nego manjinsko, posebno kada su u pitanju malobrojne manjinske zajednice. Bilo je nekih razlika između nacionalnih zajednica. Bošnjaci su pokazali najviše povjerenja u parlament kao mjesto za pomirenje, a Srbi najmanje. Bošnjačka većina u Bugojnu imala je više vjere u ulogu političara u pomirenju na gradskom nivou nego manjine. Ovaj podatak nijansira gore navedene podatke za Bugojno u odjeljku o razmimoilaženju između ispitanika u četiri grada. Navedeno je da ispitanici u Bugojnu i okolini imaju manje vjere u ulogu političara na

gradskom nivou nego na nivou BiH. Najupadljiviji je podatak u Mostaru, gdje su ispitanici koji pripadaju manjinskom stanovništvu iskazali više vjere u ulogu političara na nivou grada nego Hrvati.

Mediji. Bošnjaci su više naglasili ulogu medija u pomirenju u odnosu na druge nacionalnosti. U Banja Luci je većinsko srpsko stanovništvo povoljnije ocijenilo ulogu medija nego manjinsko.

Javna mjesta. Bošnjaci su više naglasili ulogu javnih prostora u pomirenju u odnosu na druge nacionalnosti.

Stavovi prema ciljevima i formama koje se koriste u procesu pomirenja. Ispitanici sve tri nacionalnosti uviđaju razloge za pomirenje i potvrđuju važnost poduzimanja ozbiljnih aktivnosti na pomirenju. Opći obrazac je da pripadnici manjinskog stanovništva ovo ozbiljnije shvataju, dok je većinsko stanovništvo u prosjeku ozbiljnije shvatalo ulogu medija, vjerskih lokaliteta, obrazovnih institucija i javnih prostora u odnosu na manjinske zajednice.

Neke se razlike uočavaju između nacionalnih grupa, u kojima Mostar posebno pokazuje neke interesantne izuzetke od općeg obrasca, kako slijedi:

- Veći procenat Bošnjaka vrednovao je javno priznanje ratne odgovornosti javnih ličnosti, nego što je bio slučaj sa ostalim grupama, zatim dolaze Hrvati, i potom Srbi.
- Etnička pripadnost nije generalno napravila statističku razliku u stavovima o važnosti procesa pomirenja, osim u Mostaru. Tu su hrvatski ispitanici kao predstavnici većine jasnije potvrdili značaj procesa pomirenja nego manjine.
- Bošnjaci su pružili više podrške od drugih nacionalnosti trima vrstama inicijativa za pomirenje - uključivanjem običnih ljudi, djece i eksperata. Hrvati su favorizirali angažiranje djece u pomirenju više nego Srbi,

- a Srbi angažiranje stručnjaka više nego Hrvati.
- Sa relativno niskim statističkim značajem pokazao se obrazac prema kojem ispitanici bošnjačke nacionalnosti smatraju značaj pomirenja, ustavne promjene i historijsku tačnost važnijim od ispitanika hrvatske nacionalnosti, a ispitanici hrvatske nacio-
 - nalnosti važnijim od ispitanika srpske nacionalnosti. Najveća razlika u mišljenjima manjinskih i većinskih populacija bila je u Mostaru, gdje je veći procenat ispitanika hrvatske nacionalnosti bio koncentrisan na rješavanje pitanja koja se odnose na prošlost nego što je to bio slučaj u odgovorima ispitanika iz reda manjinskih populacija.

Starosna dob

Starosna dob se nije dosljedno pokazala odlučujućim faktorom u cijelokupnom sastavu odgovora na pitanja u našoj anketi i bila je značajno manje važna od vjerske aktivnosti ili većinsko-manjinskih razlika. Međutim, starosna dob utjecala je na odgovore na znatan broj pitanja, često sa nižim nivoom značajnosti. Bilo je nekoliko pitanja u kojima su starije ispitanice ženskog spola, ili stariji vjernici i stariji nereligiozni ispitanici imali drugačije poglede, favorizirajući određene modele procesa pomirenja. Mlađi ljudi su bili jedino više zainteresirani za to da proces pomirenja dovede do preuzimanja javne odgovornosti onih koji su bili odgovorni tokom 1990-tih godina.

Kategorije starosne dobi podijeljene su u rasponima od 16–30, 31–50, 51–87.

Parlament. Ispitanice u dobi od 30 godina pa nadalje su sve značajnijim ocjenjivale ulogu parlamenta u procesu pomirenja.

Nenacionalisti. Ispitanice starije dobi pridaju veći značaj ulozi nenacionalista u radu na procesu pomirenja na nivou BiH, kao i stariji religiozni ispitanici. Međutim, u razmatranju uloge nenacionalista u aktivnostima procesa pomirenja na nivou grada, stariji vrlo religiozni ispitanici su imali manje pozitivno mišljenje u odnosu na druge grupe. Kad je riječ o ulozi nenacionalista u radu na procesu pomirenja na nivou grada, stariji ljudi koji su bili najreligio-

zniji i oni koji su bili najviše sekularni, imali su najmanje povjerenja u ulogu nenacionalista.

Organizacije koje zastupaju građane i žrtve. Među nereligioznim ispitanicima, porast starosne dobi stoji u korelaciji sa smanjenjem priznavanja uloge ovih organizacija u cijeloj BiH. Razmišljajući o aktivnostima u radu na pomirenju na gradskom nivou, vrlo religiozni su sa porastom starosne dobi pokazali opadanje vjere u organizacije koje zastupaju žrtve.

Nastavnici. Sa porastom životne dobi, nereligiozni ispitanici pridaju manji značaj ulozi nastavnika u pomirenju. Ova grupa u cjelini je dala manji značaj ulozi nastavnika nego što su to učinili religiozniji ispitanici.

Ljudi koji se identificiraju sa većinom. Sa porastom starosne dobi, nereligiozni su dali manji značaj važnosti pomirenja u radu onih koji se identificiraju sa većinom. Primjećeno je u dva grada, Bugojnu i Banja Luci, da su nereligiozni ispitanici u cjelini manje naglašavali ulogu nastavnika u odnosu na religiozne ispitanike.

Vjerske ličnosti i vjernici. Starosna dob nije igrala ulogu u razlikovanju stavova o tome ko je važan u procesu pomirenja na nivou BiH. Odgovarajući na pitanja o tome koji učesnici su važni u ovom procesu na nivou grada, samo nereligiozni ispitanici su dali različite odgovore u skladu sa svojim godinama: stariji

nereligiозni ispitanici pokazuju manje vjere u ulogu vjerskih lidera u odnosu na mlađe nereligiozne ispitanike.

Proces pomirenja. Sa porastom starosne dobi, ispitanici su dali više podrške procesu pomirenja koji uključuje:

- ozbiljan susret aktuelnih političkih lidera (ova podrška se među ženama smanjila nagle poslije 30 godina starosti, pa je ovaj rezultat odraz podrške takvom susretu među muškim ispitanicima),
- omogućavanje boljeg razumijevanja između običnih ljudi,
- doprinos iskrenih vjernika (dok među muškarcima podrška iskrenim vjernicima opada sa godinama, to je bilo više nego kompenzovano povećanjem podrške među ženama), i
- doprinos ljudi koji mogu da razumiju različite stavove i poglede raznih zajednica (ovo je posebno tačno za muškarce).

Sa porastom starosne dobi, ispitanici su bili manje skloni da podrže proces pomirenja koji bi se odnosio na objašnjenja događaja iz 1990-tih.

Ciljevi u procesu pomirenja

Vjera ili povjerenje i mir bili su važni ispitanicima veće starosne dobi. Ovo je posebno jasno u odgovorima žena. Žene su također više vrednovale značaj izvinjenja sa porastom starosne dobi, a napredak je vrednovan najviše

od strane najmlađih i najstarijih ispitanica. Sa povećanjem starosne dobi, žene su dale veći značaj procesu pomirenja koji pokazuje da većina ljudi u BiH osuđuje ratne zločine počinjene od strane njihovih naroda i koji pokazuje šta ljudi smatraju potrebnim za dobar suživot.

Značaj ratnog iskustva. Starije žene koje su bile civilni u ratu nešto češće se slažu od mlađih da je njihovo ratno iskustvo utjecalo na formiranje njihovog stava prema pomirenju. Starosna dob u drugim grupama nije promjenila odnos prema značaju ličnog iskustva u formiranju stavova prema pomirenju.

Mediji. Najjača podrška potencijalnoj važnosti medija u procesu pomirenja potekla je iz starosne grupe od 31 do 50 godina.

Kulturne ličnosti (umjetnici, muzičari, itd.) Među religioznim ispitanicima bio je relativno nizak stepen korelacije između starosne dobi i nivoa prepoznavanja važnosti uloge kulturnih ličnosti u procesu pomirenja u BiH. Upitani o aktivnostima u procesu pomirenja na nivou grada, starosna dob je diferencirala odgovore samo među nereligiознима koji ponekad prisustvuju vjerskim obredima: u ovoj grupi, stariji ispitanici su manje vrednovali utjecaj kulturnih ličnosti nego mlađi.

Priroda. Starije žene su više potvrđivale ulogu prirode u pomirenju nego srednje starosne grupe, dok su srednje starosne grupe žena pokazale tendenciju da više potvrđuju ulogu prirode u odnosu na mlađe.

Spol

Spol nije stalno bio odlučujući faktor u ovom istraživanju, ali su muškarci i žene imali različite odgovore na neka pitanja. Kao što smo vidjeli u odjeljku „Starosna dob“, bilo je nekih faktora kojima stariji ispitanici, a naročito starije žene, pridaju znatno veći značaj u raz-

mišljanju o pomirenju. Neki od ovih odgovora mogli su se predvidjeti, neki ne.

Nenacionalisti. Starije žene češće su smatrali značajnom potencijalnu ulogu nenacionalista na gradskom i na nivou BiH.

3. Detaljniji zaključci studije o stavovima javnosti

Kultурне ličnosti. Starije žene su nešto češće cijenile potencijalni značaj glumaca, muzičara i drugih umjetnika i intelektualaca za pomirenje na nivou BiH.

Nastavnici i obrazovne institucije. U okviru aktivnosti na pomirenju na gradskom nivou, sa povećanjem starosne dobi muškarci su imali tendenciju da više vrednuju ulogu nastavnika.

Žene. Ulogu žena su u procesu pomirenja na nivou grada više vrednovale žene nego muškarci, mada ne i na nacionalnom nivou. Ovo je bio slučaj u svim gradovima osim u Bugojnu. Kao što je prethodno navedeno, nacionalnost je bila u korelaciji sa različitim stavovima o ulozi žena samo u Sarajevu, gdje su Bošnjaci kao dio većine ocijenili potencijalnu ulogu žena višom nego pripadnici manjinskog stanovništva.

Grupe koje predstavljaju interes građana. U Mostaru su žene ocijenile grupe koje predstavljaju interes građana značajnijim nego muškarci.

Različiti fokusi pomirenja. Žene su češće vrednovale inicijative koje uključuju djecu. Srbi i Hrvati muškarci su bili negativniji od žena u

odnosu na inicijative koje uključuju one koji su bili zvanično odgovorni tokom 1990-tih godina. Među Bošnjacima je ovo bilo obrnuto. U Bugojnu su žene bile manje pozitivne nego muškarci o nizu pitanja u procesu pomirenja:

- doprinosu vjernika,
- doprinosu ljudi koji mogu da razumiju različita stajališta,
- odgovornosti javnih lica u 1990-tim, i
- inicijativama koje uključuju djecu.

Žene su naglasile značaj slijedećih ciljeva u procesu pomirenja:

- sigurnost,
- rekonstrukcija,
- mir,
- povjerenje,
- razumijevanje,
- izvinjenje i
- ustavne promjene.

Radna mjesta, javni prostori i priroda. Žene su češće potvrđivale vrijednost ovih mesta u procesu pomirenja nego muškarci.

Obrazovanje

Nivo obrazovanja imao je mali utjecaj na odgovore na pitanja iz upitnika, sa nekim izuzecima. On je, nasuprot tome, kao značajan faktor naveden u studiji UNDP-a iz 2010. o stavovima prema tranzicionoj pravdi. Suočavanje s prošlošću i pristup pravdi iz perspektive javnosti.

Religija. Doprinos iskrenih vjernika su češće vrednovali manje obrazovani od više obrazovnih ispitanika. Značaj vjerskih institucija u izgradnji povjerenja je najviše rangiran među ispitanicima sa završenom osnovnom školom,

blago opadajući kod onih sa višim nivoom obrazovanja, da bi dosegao najviše vrijednosti kod ispitanika koji su fakultetski obrazovani, smanjujući se potom kod onih sa završenim postdiplomskim studijama.

Proces pomirenja. Što ranije je ispitanik prekinuo obrazovanje, veća je bila vjerovatnoća da vrednuje mir kao cilj u procesu izgradnje povjerenja. Obrazovaniji su pridavali veću vrijednost fokusiranju na uzroke rata. Oni višeg obrazovanja također su pridavali veću vrijed-

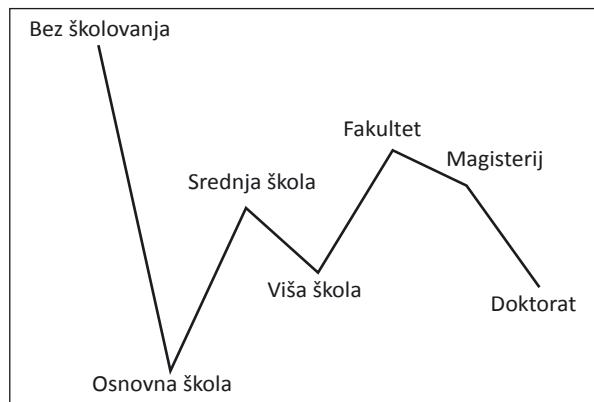
nost procesu kojim će se promijeniti pogled na karakter rata.

Mediji. Povećanje obrazovanja i povećanje vrijednosti uloge medija u pomirenju bili su povezani.

Obrazovanje. Viši nivo obrazovanja ispitanika poklapao se sa povećanjem vrednovanja značaja obrazovnih institucija.

Ispitanici su upitani da opišu svoje ratno iskušto: 8,3% je odgovorilo „vojnik“; 33,8% „civil“; 39,1% „izbjeglica“; 14,8% „gotovo sve“, a 4,0% „ništa od navedenog“.

Korelacija stepena obrazovanja sa pridavanjem važnosti vjerskim institucijama u izgradnji povjerenja



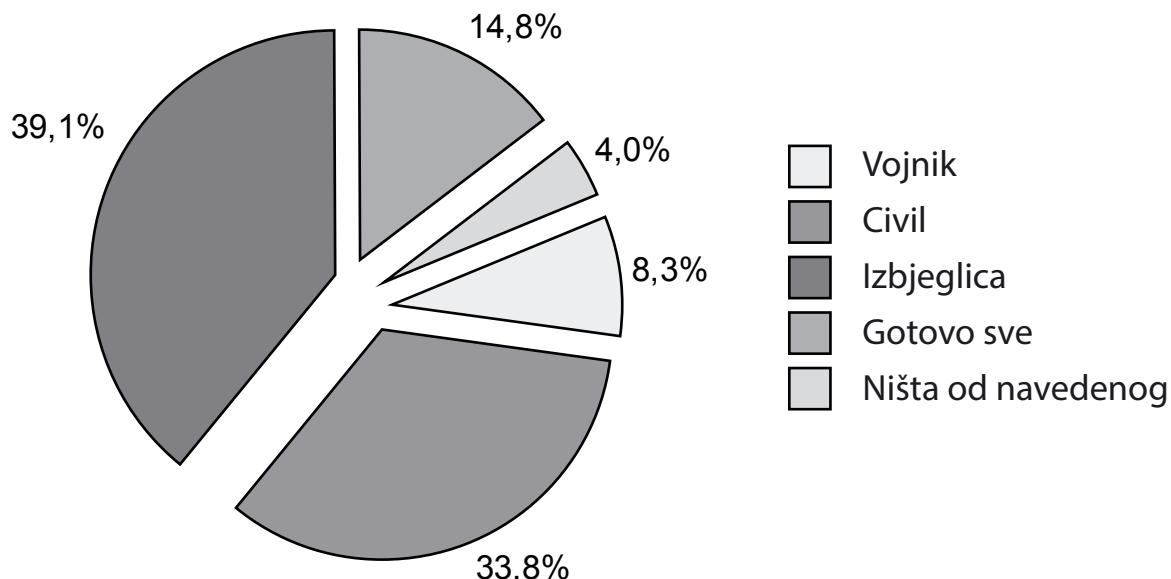
Ratno iskustvo

Ratno iskustvo nije imalo jednoznačan utjecaj u odgovorima na pitanja iz upitnika, ali je bilo zanimljivih obrazaca u odgovorima na nekoliko pitanja koja su bila fokusirana na značaj procesa pomirenja.

Na mjestima gdje je postavljeno pitanje o značaju javnih priznanja usmjerenih na prošlost, onima koji su označili „ništa od navedenog“ najmanje je bilo stalo do takvih priznanja. Slijedeći su bili ispitanici koji su se identificirali sa gotovo svim pozicijama, zatim izbjeglice, pa civili, te na kraju vojnici, koji su tome pridavali najviše pažnje.

Vojnici i civili pridali su veći značaj tome da proces pomirenja obuhvati cijelu bivšu jugoslovensku teritoriju, u odnosu na izbjeglice ili one koji su odgovorili „sve“ ili „ništa od navedenog“. Isto je bilo evidentno i na mjestima gdje je od ispitanika traženo da procijene da li će formalni proces pomirenja biti važan ako doprinese učenju o neophodnim aspektima suživota. Upitani o napretku u pomirenju na gradskom ili na nivou BiH, ovaj obrazac nije se pokazao dovoljno značajnim.

Za vrijeme rata bio sam



4. Literatura

Gallup Balkan Monitor survey, *Focus on Bosnia*, November 2010.
<http://www.balkan-monitor.eu/>

Zorica Kuburić and Ana Kuburić, „Degree of Trust in the Western Balkans and Bulgaria“, *Balkan Journal of Philosophy*, II/1, 2010, pp. 75-94.

Nansen Dialogue Centre Sarajevo and Saferworld, *Leaving the Past Behind: The perceptions of youth in Bosnia and Herzegovina*, Sarajevo/London, March 2012.
http://www.nansen-dialogue.net/index.php?option=com_abook&view=book&-catid=1%3ANDN+Publications&id=17%3Aleaving-the-past&Itemid=557

Eric Stover and Harvey M. Weinstein, *My Neighbor, My Enemy: Justice and Community in the Aftermath of Mass Atrocity*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

Marta Valinas, Stephen Parmentier and Elmar Weitekamp, ‘Restoring Justice’ in *Bosnia and Herzegovina: Report of a Population-Based Survey*, Leuven, Katholieke Universiteit Leuven, 2009.
<https://ghum.kuleuven.be/ggs/publications/working.../wp31.pdf>

UNDP, *Facing the Past and Access to Justice From a Public Perspective*, Sarajevo, 2011.
www.undp.ba/index.aspx?PID=36&RID=127

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

316.4:172.4(497.6)

316.4.674.5(497.6)

323.1:159.964.21(497.6)

316.485.6

POMIRENJE i izgradnja povjerenja u Bosni i Hercegovini : ispitivanje javnih stavova u četiri grada i regiona : Banja Luka, Bugojno, Mostar i Sarajevo / [autori George Wilkes ... [et al.] ; [prevodilac Sonja Đukić]. - Sarajevo : Centar za empirijska istraživanja religije, CEIR ; Edinburgh : Project on Religion and Ethics in the Making of War and Peace, 2012. - 29 str. : ilustr. ; 21 cm

Prijevod djela: Reconciliation and trust building in Bosnia-Herzegovina. - Tekst na bos. jeziku. -

Bibliografija: str. 29.

ISBN 978-9958-1981-5-1

1. Wilkes, George

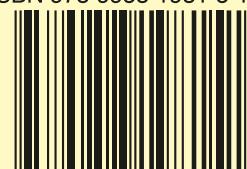
COBISS.BH-ID 19993862



**Zaključak studije koju je proveo tim uz potporu
Projekta Religija i etika u ratu i stvaranju mira Sveučilišta u Edinburgu i
Centra za empirijska istraživanja religije u Bosni i Hercegovini**



ISBN 978-9958-1981-5-1



9 789958 198151 >